

УДК 811.133.1'221 (045)

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ РЕАКЦІЇ ПЕРСОНАЖА ЯК МАРКЕРИ ВИРАЖЕННЯ КОГНІТИВНОГО ДИСОНАНСУ В СУЧАСНИХ ФРАНЦУЗЬКИХ ДЕТЕКТИВНИХ РОМАНАХ

Кравченко О. В.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті розглянуто засоби вираження когнітивного дисонансу, зокрема, в описах психофізіологічних реакцій персонажів у сучасних французьких детективних романах. Виокремлено особливості їхньої структури та вживання. Визначено перспективи подальших досліджень когнітивного дисонансу в лінгвістиці.

Ключові слова: когнітивний дисонанс, психофізіологічні реакції, невербальна поведінка, авторське мовлення, французький детективний роман.

Кравченко О. В. Психофизиологические реакции персонажа как маркеры выражения когнитивного диссонанса в современных французских детективных романах. В статье рассматриваются способы выражения когнитивного диссонанса, в частности, в описаниях психофизиологических реакций персонажей в современных французских детективных романах. Выделены особенности их структуры и использования. Определены перспективы дальнейших исследований когнитивного диссонанса в лингвистике.

Ключевые слова: когнитивный диссонанс, психофизиологические реакции, невербальное поведение, авторская речь, французский детективный роман.

Kravchenko O. V. Character's psychophysiological reactions as marks of cognitive dissonance in modern French detective novels. This paper outlines the means of expression of cognitive dissonance by psychophysiological reactions of characters in modern French detective novels. The peculiarities of their structure and usage are singled out. The prospects of further linguistic researches are determined.

Key words: cognitive dissonance, psychophysiological reactions, non-verbal behavior, author's speech, modern French detective novel.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Внутрішні психологічні зміни у свідомості, а також у розумових процесах індивіда відображаються в зміні його як мовної, так і немовної поведінки, а також маркуються певними зовнішніми психофізіологічними проявами людського організму.

Відтак поряд із вербальними засобами вираження когнітивного дисонансу (далі – КД) особливу роль у його вияві відіграють також невербальні, які використовуює індивід у своїй поведінці.

Виникнення КД як внутрішньої дисгармонії часто провокує появу певних психофізіологічних реакцій, до яких належать плач, сміх, зітхання, кашель, зміна кольору обличчя тощо [10, 16; 14, 8]. На відміну від інших невербальних засобів, психофізіологічні реакції важко зімітувати й контролювати, проявляються вони лише тоді, коли людина дійсно переживає певні емоції, знаходиться в особливому психологічному стані [6, 77], і саме тому вони відіграють важливу роль у вираженні КД.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Засновником теорії КД є американський психолог Л. Фестингер [10]. Беручи до уваги той факт, що вчений опублікував свою працю майже півстоліття тому, феномен КД був об'єктом уваги багатьох вітчизня-

них та іноземних психологів [1; 9; 11; 12 13; 14; 16; 18; 19], однак його дослідженню саме в лінгвістичному напрямі знань присвячено не так багато праць іноземних науковців [3; 4; 15; 17], і він залишається маловивченим у галузі вітчизняного мовознавства [2; 8]. Саме тому **новизна** статті полягає в тому, що в ній уперше досліджується мовне вираження КД в сучасних французьких детективних романах, зокрема в описах психофізіологічних реакцій персонажа в авторському мовленні.

Зазначимо також той факт, що власне сам термін КД є неоднозначним. Так, уся теорія, запроваджена Л. Фестингером [10] і розвинута в дослідженнях його послідовників, у якій розглянуто особливості, причини, умови виникнення та нейтралізації КД, має назву «теорія КД». Власне КД трактує як феномен психологічного незбігу між когнітивними елементами в системі знань індивіда, так і власне той психологічний стан дискомфорту, в якому знаходиться індивід, переживаючи цю когнітивну суперечність [12, 2–3]. Крім того, залишається суперечливим також питання природи виникнення КД: емоційної чи когнітивної. Тобто, з одного боку, КД є наявністю певних несумісних когнітивних елементів, а з іншого боку, КД – це також внутрішній психологічний дискомфорт, що апелює до його емоційної природи [14, 7–8; 18, 373].

У цій науковій розвідці ми звертаємось до вивчення комунікативно-прагматичної ситуації КД в сучасному французькому детективному романі, в

основі якої міститься як психологічний стан персонажа, що виникає через незбіг у його знаннях, так і умови, які провокують КД, а також власне певні мовні засоби в художньому мовленні, що маркують його виникнення.

Актуальність статті зумовлюється спрямованістю сучасних досліджень на вивчення особливостей когнітивної діяльності особистості, відображених як у її вербальній, так і невербальній поведінці. Отже, аналіз психофізіологічних реакцій персонажів дасть змогу простежити кореляцію між КД та зовнішньою невербальною поведінкою героїв, зображеною в авторському мовленні.

Мета статті дослідити мовне вираження КД, зокрема, в авторських описах психофізіологічних реакцій персонажа.

Мета дослідження зумовила розв'язання таких **завдань**: визначити особливості структури авторських описів психофізіологічних реакцій персонажа як маркерів вираження КД, проаналізувати особливості їх уживання в сучасних французьких детективних романах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Авторське мовлення як частина художнього тексту, в якій автор безпосередньо звертається до читача від себе [20, 28], відіграє особливу роль у вираженні КД в текстах сучасного французького детективного роману. Це пояснюється тим, що у художньому тексті, окрім передачі вербального компонента комунікації, автор описує також невербальні аспекти поведінки персонажів, які є завжди обґрунтованими і значущими. Це означає, що якщо автор використовує опис тієї чи іншої психофізіологічної реакції персонажа, то це відбувається задля надання важливої інформації читачеві, яка дасть змогу останньому зрозуміти зміст і характер перебігу комунікації між персонажами, їхній емоційний і психологічний стани [5, 111–112].

Передусім маркером КД є зміна кольору обличчя персонажа, яка виражається через використання відповідних дієслів (*pâlir, rougir, blêmir, s'empourprer*) і прикметників (*livide, pâle, rouge, blême, blanc, dépigmenté*), також у порівнянні (*blanc comme un linge; rouge comme une pivoine*) на позначення блідості й почервоніння шкіри:

Le premier geste de Saf', est de courir jusqu'à Erwan. Elle le prend dans ses bras. Elle colle sa bouche contre la sienne, "Vivant!" empressée. [...].

Scoarnec, visage fermé, repousse Saf'. "Qu'est-ce que tu fais là?" Il la prend par les épaules, la ramène de force par la porte. "Les flics t'ont suivie? Tu nous les amène par la main? T'as pensé à moi? Tire-toi d'ici tout de suite, tire-toi de Paris, même!" [...] Saffron livide, en état de choc, incapable de prononcer un mot, descend par les escaliers [1, 327].

Під час зустрічі після довгої розлуки закохана дівчина проявляє всі ознаки любові до хлопця, радості від зустрічі з ним: вона біжить до нього (*courir jusqu'à Erwan*), обіймає (*elle le prend dans ses bras*), цілує його (*elle colle sa bouche contre la sienne*). Однак реакція молодого чоловіка є протилежною: вираз його обличчя – непривітний (*visage fermé*), він відштовхує дівчину (*repousse Saf'*), силою веде її до

дверей (*la ramène de force par la porte.*) Страх героя бути схопленим через необережність подруги вербалізувався в запитальних реченнях (*Les flics t'ont suivie? Tu nous les amène par la main? T'as pensé à moi?*). Використання дієслова *se tirer* v.pronom. (*s'en aller, partir* [21]) у наказовому способі, що належить до стилістично-зниженої лексики, вказує на зневажливе, негативне ставлення до героїні. Такий незбіг у почуттях та очікуваннях дівчини з діями її друга спровокував у першій виникненні КД, маркером якого є опис її психофізіологічного стану, зокрема надзвичайна блідість *livide* adj. (*extrêmement pâle sous l'effet d'une émotion ou de la maladie* [21]) у поєднанні з лексичними одиницями (*en état de choc, incapable de prononcer un mot*), які доповнюють опис її внутрішнього стану. Отже, така психофізіологічна реакція, як зміна кольору обличчя, що описується автором із використанням відповідних лексичних одиниць, указує на КД, в якому знаходиться персонаж.

Така психофізіологічна реакція індивіда, як плач і сльози, є також одним із найбільш експліцитно виражених компонентів невербальної комунікації. Їх психологічним підґрунтям є реакція на зовнішній подразник [7, 87], яким у разі КД є наявність суперечливої інформації. Опис плачу та сліз здійснюється з використанням дієслова *pleurer*, а також іменника *larmes* у таких мовних одиницях: *les larmes roulent sur ses joues; les larmes coulent sur ses joues; les yeux brouillés de larmes; ses yeux sont pleins de larmes; les larmes aux yeux*. Наведемо приклад їх використання для вираження КД:

– On veut savoir qui l'a tuée, vous comprenez. On ne veut pas qu'il arrive du mal à nos frères, mais on veut savoir:

Bintou fixe Rachel, les larmes roulent sur ses joues. [...].

– Vous ne voulez pas qu'il leur arrive du mal, mais vous voulez la vérité. Je pense qu'il va falloir choisir, hélas [2, 223].

У наведеному уривку героїня, з одного боку, хоче знати, хто вбив її подругу (*On veut savoir qui l'a tuée*), але, з іншого боку, вона не бажає зла своїм братам, які можуть бути причетні до скоєння злочину (*On ne veut pas qu'il arrive du mal à nos frères*). Отже, наявність альтернатив і необхідність обрати одну зі сторін, на чому наголошує поліцейський (*Je pense qu'il va falloir choisir*), викликає в героїні КД, який знаходить вираження в описі її психофізіологічного стану, зокрема сліз, що котяться по її щоках (*les larmes roulent sur ses joues*). Така реакція вказує на її внутрішній конфлікт, боротьбу, складність і неможливість прийняти рішення через наявність альтернатив, які є однаково важливими для неї.

Маркером КД є також така психофізіологічна реакція індивіда, як пітніння рук, що в сучасному французькому детективному романі виражається такими мовним засобом, як *les mains moites; transpirer; des gouttes de sueur glissent; trempé de sueur*:

Neal est submergé par un flux d'adrénaline, les mains moites, les idées confuses et agitées. Ma fille hors de cause? Un gros truc derrière tout ça? Hors de cause, peut-être, mais pas hors de danger [1, 208].

Відповідно до контексту розгортання подій, що передують вищенаведеному уривку, персонаж отримує нову інформацію, яка суперечить відомим йому фактам, що і спровокувало виникнення КД, який отримав мовне вираження, окрім опису внутрішнього психологічного стану героя (*submergé par un flux d'adrénaline; les idées confuses et agitées*), також у зображенні зовнішніх ознак його реакції на отримання нових даних (*les mains moites*), у якому лексичне значення прикметника *moites* adj.f.pl. (*qui est légèrement humide sous l'effet de la transpiration* [21]) указує на спітніння рук героя внаслідок отримання суперечливої інформації.

Через авторське мовлення читач має доступ не тільки до психофізіологічних реакцій індивіда, що проявляються в його зовнішності, а також до тих, які не відображаються в зовнішній видозміні персонажа, проте їх опис указує на зміну внутрішнього психофізіологічного стану. До них належать такі як серцебиття, (*cœur s'emballe; cœur bat le chamade; cœur battant; cœur se mit à tambouriner dans sa poitrine; cœur commença à battre plus vite*), зміна ритму дихання (*respiration s'accélère*), задишка (*le souffle court*), нудота (*envie de vomir*), озноб (*frisson glacé*), запаморочення (*le tournis*).

Наведемо приклад:

Tout en sirotant son thé, elle ouvre le journal, presque distraitemment. Le choc. Dans le quotidien, en troisième page, un grand article donne l'identité de l'assassin présumé de Soubise, Erwan Scoarnec. Le cœur de Saf' s'emballe. [...] Comment ses mots-là ont-ils été écrits? Sur quelle base? Elle a peut-être mal lu [1, 179].

У наведеному уривку героїня отримує інформацію з газети про те, що її друг розшукується через підозру в убивстві (*un grand article donne l'identité de l'assassin présumé de Soubise, Erwan Scoarnec*). Такі факти спровокували в неї КД через їх незбіг із її знаннями про друга, який не здатен

скоїти подібний вчинок. З огляду на той факт, що героїня перебуває в цей момент сама, КД отримує вираження в запитальних реченнях, які належать до невластивої прямої мови персонажа (*Comment ses mots-là ont-ils été écrits? Sur quelle base?*), через використання яких автор розкриває нам внутрішнє збентеження героїні, її здивування від нових фактів і недовіру до них. Крім того, КД вербалізується також через опис автором психофізіологічної реакції дівчини (*Le cœur de Saf' s'emballe*), в якому лексичне значення дієслова *s'emballer* v. trans. (*se précipiter* [21]) указує на прискорене серцебиття героїні внаслідок хвилювання, внутрішнього неспокою від наявності суперечності в її системі знань.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У сучасних французьких детективних романах одним із засобів вираження КД персонажів є опис їх психофізіологічного стану, в якому наявні зміни внаслідок певних суперечностей у когнітивній системі знань героїв. Усі психофізіологічні реакції, які є маркерами КД, діляться на такі, що відображаються в зовнішності персонажа (зміна кольору обличчя, плач і сльози, спітніння) і належать до невербальних засобів комунікації, а також ті, які не відображаються в зовнішній зміні (зміна ритму дихання, нудота тощо) і є відомими лише читачу завдяки авторським описам і ремаркам. Крім того, психофізіологічні реакції персонажів мають полісемічний характер, саме тому важливу роль у їх інтерпретації відіграє саме контекст комунікативної ситуації, який і визначає, чи слугують вони маркерами вираження КД.

Перспективним убачаємо подальше дослідження КД у французькому художньому мовленні, зокрема, на матеріалі художніх творів інших жанрів, а також в аспекті подальшого вивчення вербальних і невербальних засобів мовного вираження КД.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аронсон Э. Теория диссонанса : прогресс и проблемы / Э. Аронсон // Современная зарубежная социальная психология. – М. : Издательство Московского университета, 1984. – С. 111–126.
2. Бондаренко Я. О. Вербалізація когнітивного дисонансу в сучасних американських кінотекстах / Я. О. Бондаренко // Мовні і концептуальні картини світу. – К. : Київський університет, 2013. – Вип. 43 (1). – С. 147–153.
3. Вебер Е. А. Опыт лингвистического исследования когнитивного диссонанса в английском дипломатическом дискурсе : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Е. А. Вебер. – Иркутск, 2004. – 213 с.
4. Дроздова Т. В. Рассогласованность кодово-процедурных программ коммуникантов как основа когнитивного диссонанса / Т. В. Дроздова // Известия Тульского государственного университета. Серия «Гуманитарные науки». – Тула : Изд-во ТулГУ, 2011. – Вып. 1. – С. 531–541.
5. Кисельюк Н. П. Вербальні та невербальні засоби актуалізації емоційного стану радості в художньому дискурсі (на матеріалі англійської прози ХХ–ХХІ століть) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.05 «Романские языки» / Н. П. Кисельюк. – К., 2009. – 240 с.
6. Конечкая В. П. Социология коммуникации / В. П. Конечкая. – М. : Междунар. ун-т бизнеса и упр., 1997. – 304 с.
7. Мартынова Е. М. Плач и его описание в рамках аномальной коммуникации / Е. М. Мартынова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2014. – № 1 (31). – С. 86–89.
8. Недайнова І. В. Когнітивний дисонанс як причина виникнення нових концептів сучасної картини світу / І. В. Недайнова // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Філологічні науки». – 2013. – № 14 (1). – С. 52–58.
9. Распутько Ю. В. Когнітивний дисонанс та специфічні захисні механізми як умова виникнення внутрішніх конфліктів у студентів / Ю. В. Распутько // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2011. – Вип. 5. – С. 144–151. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Mnf_2011_5_18.pdf.

10. Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса / Л. Фестингер. – пер. с англ. – СПб. : Речь, 2000. – 320 с.
11. Bem D. J. Self-perception : An alternative interpretation of cognitive dissonance phenomena / D. J. Bem // Psychological review. – 1967. – Т. 74. – № 3. – P. 183–200.
12. Brunel O. Pour une réhabilitation d'une dissonance cognitive ante-décisionnelle / O. Brunel, C. Gallen [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://halshs.archives-ouvertes.fr/hal-00693419/document>.
13. Cooper J. Cognitive Dissonance : 50 Years of a classic theory / J. Cooper. – SAGE Publications, 2007. – 197 p.
14. Gallen C. La théorie de la dissonance cognitive : un cadre unificateur pour la recherche en marketing sur les conflits / C. Gallen, O. Brunel [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-00924000>.
15. Megson G. M. Quantum Linguistic Patterning: Volume 2 / G. M. Megson. – Xlibris, 2012. – 434 p.
16. Poitou J.-P. La dissonance cognitive / J.-P. Poitou. – P. : A. Colin, 1974. – 127 p.
17. Rabbie J. M. Verbalization and reactions to cognitive dissonance / M. J. Rabbie, W. J. Brehm, R. A. Coheem // Journal of Personality. – 1959. – Vol. 27. – P. 407–417. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-6494.1959.tb02363.x/abstract>.
18. Sweeney J.C. Cognitive dissonance after purchase: a multidimensional scale / J.C. Sweeney, D. Hausknecht, G.N. Soutar // Psychology and Marketing. – 2000. – Vol. 17 (5). – P. 369–395. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.researchgate.net/publication/200772678_Cognitive_dissonance_after_purchase_A_multidimensional_scale.
19. Vaidis D. C. F. La dissonance cognitive / D. C. F. Vaidis. – P. : Dunod, 2011. – 218 p.
20. Немченко В. Н. Грамматическая терминология : [словарь-справ.] / В. Н. Немченко. – М. : Флинта, 2011. – 592 с.
21. Dictionnaire de français [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/>.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Manotti D. L'honorable société / D. Manotti, DOA. – P. : Gallimard, 2011. – 384 p.
2. Miské K. Arabe Jazz / K. Miské. – P. : Viviane Hamy, 2012. – 301 p.